

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

du 61

TANKE, FÖRSTÅND OCH MINNE.

Anm. 1. Denna frågelista hör till dem, som rätt användas, endast om man genom densamma får fram de dialektala motsvarigheterna till begreppens riksspråkliga uttryck. Denna ingalunda lätta uppgift löses på ett tillfredsställande sätt, endast om upptecknaren visserligen främst letar i sitt eget ordförråd efter de önskade dialektorden, men ej heller underlåter att ta ett flertal dialektalande personer ur sin omgivning till hjälp. Då det gäller att lyckas få fram dialektala benämningar från det andliga livets område, måste det framhållas som en oeftergivlig fordran, att upptecknaren ej nöjer sig med en inventering av endast sitt eget och någon enstaka meddelares ordförråd. Om dylik lättvindig insamlingsmetod användes föreligger fara för, att så gott som enbart riksspråksord i mer eller mindre dialektal form erhållas, och att sålunda just det värdefullaste materialet blir förbigånget.

Anm. 2. Uttryck som 'tro', 'veta', 'anse', 'mena', 'ha reda på' komma att behandlas i särskild frågelista.

I. Tanke.

1. Tanke (tånke, tank): är ordet levande i målet? Giv ex. på dess användning!

Finns annan beteckning för 'tanke (tankar, omdöme)': mätareord, geter?

Finns beteckning för 'det, som klarar tanken' (t.ex. en sup): tankställare, skära?

2. Finns beteckning för 'tillfällig tanke (infall, hugskott)': flana, flur?

Om 'misstanke' och 'baktanke', se frågelistorna "Brott och straff", "Sämja och osämja" och "Tro och veta"!

3. Tänka: giv ex. på ordets användning i målet! Finnas från riksspråket avvikande blidningar på tänka: tänkanarbete 'tankearbete', tänkantid 'betänketid', tänkansvärd 'tänkvärd'? Hur betecknas 'tänka sig för': tänka för sig?

Finnas andra beteckningar för 'tänka': grunna, hugsa (jag hugste jag skulle till Mora i morgon), hågsa, mutta?

Finnas särskilda beteckningar för 'tänka på (ha i tankarna)'? Ex.: hogränna 'ha i tankarna', det hugger inte de inte 'det tänka inte de på', jag har mycket vid med det 'jag tänker mycket på det'. Kan böjningsformen tänkt användas på annat sätt än i riksspråket? Ex.: jag vore tänkt till Mora i dag.

Finnas från riksspråket avvikande ord på -tänkt: liktänkt 'som alltid tänker lika, oföränderlig i sina åsikter', misstänkt 'miss-tänksam'?

4. Beteckningar för 'snabbtänkt (som tänker fort)': brådtänkt, snartänkt? för 'trögtänkt (som tänker långsamt)': sentänkt?

5. Beteckningar för 'betänksam (eftertänksam, försiktig i sin tankegång; omtänksam)': före-var (det är bättre att vara förevar än eftertänkt), kringsynt, kringtänkt, omtänkt, sinnlig, sneg (hade han inte varit så sneg, som han var, så hade det inte gått för sig), åtseende (åtsien)? för 'betänka sig (besinna sig)': förtänka sig, gno på saken, hugga sig, omhugga sig, sinna? för 'eftertanke (omtanke)': hugga, hugge, åge?

6. Beteckningar för 'obetänksam (oeftertänksam)': harvog, o-förvaren, ovar, rysk, ryskig, våmlug, ågalös? för 'handla utan eftertanke (obetänksamt)': håma, vimra?

7. Beteckningar för 'djuptänkt (djupsinnig)': funderlig (det är en funderlig människa), grundrik (den prästen lärer mycket grundrikt)? för 'tankfull': grundfull?

8. Beteckningar för 'tanklös': slumrig, tankfattig? för 'tanklöshet': tanklösa? för 'tanklös person': hoppelstake, slommer? för 'vara tanklös (handla tanklöst)': slomra?

9. Beteckningar för 'tankspridd': stirsen?

Giv ex. på skämtsamma uttryck till och om en tankspridd människa: han går i brudgumstänkarna, jag tror du går och fibbar i fåramånaden, han har inte alla getterna hemma, nog går du nu å giftasbradden, hon har giftashinna för ögonen, jag tror riktigt du gått över villgräs i dag!

10. Beteckningar för 'fundera (grubbla)': funna, funnas, funsa (på), funta, grilla, grillra, grumla, grunna, hucka (alla huckar de, men ingen tar: om en torgförd vara), nua, nuna, nunnas, sinna (han sinnade långa stunder på det), strubbla, trubbla? för 'fundering (grubbel, grillen)': fulament, fumlament, fundament (nu är jag rätt i fundament 'nu är jag riktigt fundersam'), fundation, funder (jag var i ett sådant fundér, hur jag skulle göra), funderer ('funderingar'), fundering (komma i fundering 'bli eftertänksam'), grilla ('griller'), grubbelning, trubbel ('grubbel; tankefordrande arbete'), trubblation? för 'fundersam (grubblande)': begrundog, funderningssam, funderog, grillrig, grubblog, grunnig, grunnersam?

11. Beteckningar för 'huvudbry': huvudbryller, huvudsbråk?

12. Beteckningar för 'virrig (vimmelkantig, konfys, oredig)': blandot, blandrog, bortblandad, bortkommen, bortkorlad, bryllog, famlot, grimsig, huvudryckt, irrog, klumsig, obortrerad, samlog, sterr, trillig, (jag blev trilliger i huvudet), tvinnog, urren, vimlog, vinglande? för 'bli (vara) virrig (oredig till förstånd och tankegång)': brilla, damsa, tvilla bort sig, vimra, det vinglar för honom 'han är virrig', vira? för 'göra (någon) virrig (förbrylla)': brilla bort, brylla, förvilla, grilla bort? för 'oredig tanke': vrilla? för 'reda (samla) sina tankar': samsa tankarna, sansa sig?

13. Beteckningar för 'yr i huvudet': vimmande, ör, örom, örsk, örslig? för 'yrsel': öra, öring, örsla?

14. Finnas i målet vissa växtnamn, som antyda, att växten i fråga kan åstadkomma yrsel: galentora, tjårnbrylla?

15. Beteckningar för 'förlora sansen': örla, örna vid (han strök en på örat, så han örnade vid)? för 'vid sans (som har sina sinnen i ordning)': redelig (hon är mycket sjuk men likaväl redelig)? för 'full sans (redigt sinne)': verätta (då dröjde bradiga stunna, inna han kom te verätta)? för 'vara vid sans (veta till sig)': sansa?

II. Förstånd.

Anm. 1. Om barnets (skolbarnets) förståndsgåvor och förståndsutveckling, se frågelistorna "Barnet" och "Uppfostran"!

Anm. 2. Märk, att i denna frågelistan endast behandlas den allmänt intellektuella begåvningen och dess motsats! Uttryck för praktisk begåvning, händighet etc. ha behandlats i frågelistan "Arbete m.m.", uttryck för tölpighet o.d. i frågelistan "Människans utseende, åtbörder och uppträdande".

16. Beteckningar för 'förstånd (förnuft)'? Exempel: begrepp, från, hygge, (han har gott hygge), hygga, hov, (du ska väl ha något hov), mära, oränne (han har inte oränne i sig), stånd, understånd, val, (du tar valen utav barnet 'du skrämmer vettet ur barnet'), vet,

Giv exempel på riksspråket avvikande sammansättningar med -vett: barnvett 'oförstånd' (i barnvett 'av oförstånd'), bärgansvett 'oförmåga att skaffa sig sitt uppehälle', fävet (du har la fävettet 'du har lika mycket förstånd som ett kreatur') glimmevett 'barnsligt vett (oförstånd)', hushållsvett 'förstånd på hushåll', lillvett (är du framme med lillvettet nu åter?), tokogvett 'därskap'!

Finns särskild beteckning för 'klokhet (över medelmåttan gott förstånd)': klokdom, klokheta, manvett, välskap?

Finns särskild beteckning för 'fullt förstånd (normala förståndsformer)'?: fyllsta, ässe (han är ej vid sitt ässe 'han har ej sitt fulla förstånd')? för 'som har fullt förstånd (sina sinnens fulla bruk)': fullkomlig (han är inte rätt fullkomlig), besint, fullskälad, riktig, rättskälad, slug, snäll (hon är inte väl snäll), visklig (är du visklig, pojke?)?

17. Beteckningar för 'förståndsbeväring (förmåga att fatta, naturgåvor, fallenhet, anlag)': fall (jag hade gott fall att läsa), fattande, nimme, (gossen har gott nimme), tama, tamme, (han har god tama att göra vad han vill, ta tammen 'vara läraktig'), tamar, telagor (han har kläna telagor), åve (han hade ingen åve)?

18. Beteckningar för 'förstå (begripa, fatta)': få i flurn, få i flån, hovas, komma under list med, nimma (han har lätt att nimma), understå (jag understår det ej, det understår jag mig inte på)?

Finns ord eller uttryck med närliggande betydelse? Exempel: hygda 'börja förstå' (om små barn), fattlig 'som kan fattas med förståndet', trollbylla 'saker, som man ej förstår sig på'.

19. Klok: är detta ord levande i målet? Vad betyder det ('som

har sina sinnens fulla bruk', 'som besitter övernaturlig förmåga av något slag')?

Vis: är detta ord levande i målet? Vad betyder det ('klok', 'varse': varda vis)? Giv exempel på dess användning!

20. Beteckningar för 'förståndig'? Exempel: allvars (hon är en allvars gröbba, denna Maj), behändig, beskäftig, klokhuvad, ljushuvad, inte odum (han är inte så odum 'han är ganska förståndig'), inte ogalen (han var inte så ogalen), skälig, slög, snäll, spak, ständig, tresk (ett treskt barn), vesk, vesklig, visklig, vis-skallig, visvetandes, vettig.

Giv exempel på uttryck, som användas om den förståndige: han är inte född i fägården, det allt är en, som har skallen!

21. Beteckningar för 'begåvad till förståndet (som har lätt för att fatta)': fattlig, grundfull (han har ett grundfullt huvud), hurk, kvicktänkt, nim, nimmen (pojken är ganska nimmen), skälvis, snällfattande? för 'som väl uträttar åligganden och ärenden': stadvisandes, stadskickandes, ärendsbörg? för 'begåvad man': vetankarl?

22. Beteckningar för 'fiffig (fintlig, finurlig, fyndig, klipsk, påhittig)'? Exempel: andvaxen, behändot, beskäftig, be..., slägen, besvedd, betänksam, fannig, finklig, fix, gäten, hittig, hovsam, klisp, knapphändig, nårådig, påhitten, råkog, tehätten, utfunderlig? för 'beräknande': beräknog, räknefin? för 'förslagen, listig, illmarig, slipad, knipslug': beslagen, ful, inmarig, inslipad, knipbehändig, knipen, nårådig (jag skulle vara nårådig, men jag gjorde mig galet råd), par, sludig, småskug, snedig, sneg, snerådig, spekulerad, spetsfyndog, spetsk, spisker, svinpolisk.

Anm. De ofta fina och svåruttryckbara betydelseskiftningarna i fråga om hithörande ord klarläggas bäst genom anförande av flera fraser, innehållande de i målet förekommande orden inom ifrågavarande betydelseområde.

23. Beteckningar för 'fiffighet, illmarighet o.d.': behändoghet, inmaroghet, spetsfyndoghet? för 'fiffig, klipsk, listig etc. person': funtus, juttul, klie, klippare, rävhuvid, smyg, snok, sul, spader, åbäll?

24. Beteckningar för 'djupsinnig (som tänker djupt)': djup?

25. Beteckningar för 'förutseende (klok på förhand)': framslug, framvis, förebättre, föreslug, förevis, förvis (den, som vore förvis, så fere en aldrig illa), förseende, försiande? för 'förmågan att vara förutseende': föreslughet?

26. Beteckningar för 'afterklok': baka-vis? för 'självklok': kångvis, självslug, småförståndig, viss-å-sig? för 'självklok person': klokling, lillvissåsig?

27. Dum: är ordet levande i målet? Vad betyder det: '(döv)-stum', 'tung i huvudet', 'inskränkt till förståndet', 'dov (om bjällra)'?

Andra beteckningar för 'dum', (enfaldig, trög till förståndet, 'som har svårt för att fatta', oförståndig)? Exempel: barnsklig, blärot, daggog, dammig, dolk, dolkot, dål, doll, dollot, dubbog.

dubbrog, duggog, dumfallen, dumfatt, dåsig, endömlig, ensmöjd, finsk, frånlös, fjumsig, fjåpig, förveten, grundvettad, grötog, gåvot, gölog, hemsk, huggog, hyggeslön, hyseslös, jåkig, jåmig, kopig, låpig, lätt, men (pigan är men av sig), mjölig, morsk, nödnimmen, nötig, ohovsam, ovettig, pjallig, pjaskig, påkig, skalltjock, slumrot, snopplig, snubblog, snåsog, (nog är du tusan så snåsog), stönog, tankfattig, tölilig, tövlog, tungnem, viteslös, åfångsam, åmig.

Beteckningar för 'mycket dum (mycket enfaldig)': stenblind, tvårdum, tölpvuren? för 'vara (visa sig) dum': dolla, låpa, nöta, pjalla, snoppla?

28. Finnas bildliga uttryck för att beteckna 'dum' eller 'vara dum'? Ex. född i Fjöntarp, han är så grund så han flyter på daggen, en riktig hemgjord gubbe, den där ser ut som om han vore kalvad i skogen och avstjälpt i farstun, han har kallgröt i skallen, du har skit i huvudet ditt, skärebotokig, skärfallen, du begriper inte mer än en spån, du är så dum som en ko, hade du horn, så röt du.

29. Beteckningar för 'dumhet (enfald, oförstånd)': fum, fåhåva, ovett (det välldes mitt ovett)?

30. Beteckningar för 'dum person': avrap, beckhuvud, bässhuvud, (ett renrakat bässhuvud), fåhuvud, gröthuvud, hönshuvud, kohuvud, kålhuvud, lohuvud, skäv huvud, stopphuvud, doll, dosmerus, dranknöt, drummelidrum, dumlamm, fjåk, fjåp, flok, får (tre ting är dumma: får och höns och karingar), fåralår, fåben, gorrlöpe, hypes, höppel, kalvöra, klömöra, kinfår, minderpunding, nötkoff, ohäring, ovising, pjall, pjallrede, pias, piås, piask, piåsk, sjåp, toppel, tordönanöt, visanvett? för 'dum karl': byssing, båker, drummer, dumming, dumrik, dymling, dåsmes, fåoxe, jäm, klåp, låper, mjåse, pase, piasare, piåsker, påke, tabb, tåp, trinnskalle? för 'dum kvinna': dumhöna, fåra, låpa, piaska, toppla, vela?

Finnas exempel på, att personnamn användas i betydelsen 'dum karl' eller 'dum kvinna'? Ex.: dummer-Jöns, Jöns, Jugan, dål-Måns, töl-Elin, Elin.

31. Finnas adjektiv eller substantiv med betydelsen 'dum' men med samtidigt även annan betydelse? Exempel: bakdidd 'enfaldig och godmodig' (han är som ett bakditt lamm), duggog 'enfaldig och lat', dumhögfärdig 'dum och högfärdig', däl 'from och enfaldig' (en däl skridel), duleka 'enfaldig och snäll kvinna', flep 'god, enfaldig och veklig person', troskyldig 'dum och beskedlig' (det är ett troskyldigt skrå).

32. Beteckningar för 'svag till förståndet, mindre vetande, "imbecill" '? Exempel: duller i huvudet, enröjen, ensint, felande, fjantig, fjasog, fjåsig, fjåkig, fjåskig, fjånig, flokig, flåkig, flyntig, fnöskog, fåkunnig, hopplig, håmig, huvudsrag, hårog, jopplog, joskog, klenhuvad, kliddblöt, kusen, lavbränd, lipog, lillvettog, luddog, lätt, lättvettog, mjålmog, måk till förståndet, panken, pjallrog, pioltig, piåsog, plittrog, inte riktig (han är inte rätt riktig), slap, småfnog, småfång, smålätt, småmjölog, småveten, småvetande, stackvetad, särdeles (han är litet särdeles),

tollog, tyllig, velig, vilsen, vined.

Anm. Belys noggrant hithörande ords betydelser genom anförande av fraser med väl genomtänkta översättningar!

33. Beteckningar för 'mindre vetande (förståndssvag) person': doll, dollrede, fjoll, fjäs, hoppel, hãm, joppel, jäpp, knåp, kås, loll, pjas, pjåk? för 'förståndssvag man': bilare, blinding, fant, fante, fjellbasse, fjynting, fåning, fjånter, josk, kollyante, lömare, nissmaling, panke, plittrus, sjane, småfån, stolle, stommel, tanting, toknacke, tollhandske, tosing, tulare, tåve, tävling, tölling, vele? för 'förståndssvag kvinna': fjutta, fjånta, hoppla, sjana, tanta, tya, tåvra, vela?

34. Beteckningar för 'vara (visa sig) mindre vetande': dolla, fjäsa, fånas, tana, tåvra, tonta, vela?

Finnas omskrivande uttryck för att beteckna, att någon är förståndssvag? Exempel: han fölär inte, inte har den där alla getterna (hemma), han har för litet på skullen, han är i omagadöme (om en gammal person, som förlorat tankekraft och minne).

35. Beteckningar för 'förståndssvaghet': jämighet, småfånighet?

36. Beteckningar för 'något sinnesrubbad (halvt vansinnig, "halvtokig")': Exempel: artig, bortträdad, duvenlustig, egen, fian-tig, fjäsig, flönig, fojskog, fåtid, gucklig, halvgölog, halvpjallrog, halvtassog, halvvrیدن, halv-yllen, happlog, hockog, hottog, håpog, kusen, kåsvulen, lättfärdig, löpot, pottel, pjöllig, små-behärdig, småtokog, stomred, sär, tallog, tantig, tassog, tosig, tulog, töllog, veddrig, vevog, vormsk, vormaktig, vänstervrیدن.

Anm. Redogör detaljerat och med anförande av exempel i fraser för varje hithörande ords betydelse!

37. Beteckningar för 'sinnesrubbad person': fjåsk, halvgöle, hör, tass, toll? för 'sinnesrubbad man': baffing, fjane, fjante, halvfanting, fåne, fjåsker, gog, halvsnedare, halvvorming, hass, pjolter, stomring, tep, toking, tos, vorming? för 'sinnesrubbad kvinna': höra, knåpa, kåsa, pjolta, talla, tassa f., tolla?

38. Beteckningar för 'vara (visa sig) sinnesrubbad': fjollas, flöntas, vara på eftermiddagen?

39. Beteckningar för 'egenskapen att vara sinnesrubbad (halvtokighet)': fojskoghet, tassighet?

40. Beteckningar för 'vansinnig (sinnessjuk, "galen", "tokig")': bannsatt, basot, böjsig, fommet, fråvis, gälen, gälsken, gödig, gö-log, huvudhensk, huvudsvag, hãmig, hãmlot, kåsut, majsen, ovetting, urvettig, sinnesbruten, svag, tassot, tollig, tyllig, vamped, ör?

Finnas särskild beteckning för 'fullständigt vansinnig ("splitter galen")': gorrtokot, himlarasande galen, ravgalen, skvattgalen, skvattande tokig, smidgalen, stormtokig?

41. Beteckningar för 'vansinnig karl (dåre)': böjs, dårbisse, gälning, göd, tyll, örting? för 'vansinnig kvinna': tassa, tylla?

42. Beteckningar för 'vara (visa sig) vansinnig': fumma, göla, ha röte i huvudet?

43. Beteckningar för 'vansinne': gälenskap, tyll (när han är

på tyllet)? för 'anföll av vansinne': fjollskede, svenne, tyllryek?

III. Minne.

44. Minne: är ordet levande i målet? Giv exempel på dess användning: i mine minne 'så länge jag minns', i mitt barnminne, gossen har gott minne, han har nåkt minne 'svagt minne'!

Finns från riksspråket avvikande sammansättningar med minne: återminne 'förmåga att minnas timade händelser'?

Minnesbeta: är detta ord levande i målet? Vad betyder det: 'minnesbeta', 'kraftigt minnesintryck' (du har fått minnesbetan av blåmåttet 'du minns det blå måttet märkligt väl'), 'ovanlig händelse, som fäster sig i minnet'?

Minnesvärd: är detta ord levande i målet?

45. Andra beteckningar för 'minne (minnesförmåga)': hog, hug, hugsan, kom-ihåg (han har gott kom-ihåg)?

46. Minnas: hur böjes ordet? Giv exempel på dess användning: han minns inte mer än taga handen bak i röven, hon minns inte återom sig något 'minns intet av det förflutna'!

Andra beteckningar för 'minnas (erinra sig)': funna sig på (jag funnade mig inte på namnet), hucka, hugsa, hygga, håga, erhåga sig, infinna sig (rätt som det var, så infann jag mig), minna (jag kan inte minna 'påminna mig det'), minna sig, ragga sig, komma till råds (jag kom inte rätt till råds 'erinrade mig inte riktigt'), sansa?

Finns särskild beteckning för 'ötydligt erinra sig': minnas till, nåma?

47. Beteckningar för 'som har gott minne, minnesgod': erinrog, hågkomlig, hågkommande, hågkommen, hågsen, minnesspak, minnig, nommer?

48. Beteckningar för 'som har lätt att känna igen personer': kännessgod, kännesspak? för 'känna igen': kännas vid, kännas åter (att)? för 'tycka sig känna igen': dra (ta) känsl på (jag tog känsl på tjuven)?

49. Beteckningar för 'påminna': minna, minna å (jag minde å honom, att han skulle dit i skolan; styr ordet dativ eller ackusativ), måna på (han månade på mig om stadsresan)? för 'göra sig påmint': ha med sig sig (nu kommer han och har med sig sig)?

Om 'kälta' etc., se frågel. 35, punkt 134!

50. Beteckningar för 'som har trögt minne': hårdmint, hårdnom, nödmint?

Jfr punkt om 'glömsk' etc.!

51. Beteckningar för 'minnas fel (missminna sig)': missminnas (sig)?

52. Glömma: hur böjes ordet? Styr det dativ eller ackusativ (t.ex. han har glömt knivom)? Giv exempel på ordets användning i målet: glöm inte av sen! han har ingen glömma av sig med 'han har ingen att fördriva tiden (förströ sig) med'!

53. Andra beteckningar för 'glömma': förgäta?

Finns särskild beteckning för 'något glömt': glömma?

54. Finnas omskrivande beteckningar för 'glömmas bort'?

Exempel: har det gått från dig, det? 'har glömt bort det? det har gått utur länge 'det har glömts bort för längesen'!"

55. Beteckningar för 'glömsk (som har kort minne, minnesslö)':
glömmog, glömsken, glömskog, hugslös, kortmint, minnesslös, oglömd, ohägsen, stackogminnad, stoffmint?

56. Beteckningar för 'glömsk person': glömsk-skit?

Finnas klandrande uttryck till och om den glömske? Exempel:
du minns inte längre än örat räcker.

57. Beteckningar för 'glömska': förgäta (det har kommit i för-
gäta), glömma (slå i glömma 'glömma bort'), glömsel, glömska (jag
gjorde det i glömskan 'i distraktion', det har kommit uti glömska
för mig 'jag har glömt bort det'), ominne?